

Ю. О. Ярмоленко,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства

та менеджменту Академії праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ju. Yarmolenko,

Ph.D., Associate Professor of Business Economics and Management Academy of labor, social relations and tourism, Kyiv

FEATURES OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

В статті розкрито особливості сталого розвитку аграрного сектору економіки України. Досліджено поняття сталого розвитку за допомогою різних підходів щодо його визначення. Доведено, що особливості сталого розвитку аграрного сектору України базуються на його історії розвитку за часів незалежності. Охарактеризовано Закони України та Постанови що регулюють сільськогосподарську діяльність в Україні. Проведений аналіз здійснених в Україні аграрних реформ та перетворень. Акцентовано, що після вступу України в СОТ частка сільськогосподарських товарів у загальному експорті товарів збільшилась. Розкрито стратегічні цілі еколого-орієнтованої системи управління та принципи екологічно збалансованого управління. Доведено необхідність здійснення науково-обґрунтованого прогнозування ринку праці в сільському господарстві.

In the article the features of sustainable development of the agrarian sector of Ukraine. The concept of sustainable development through a variety of approaches to its definition. It is proved that the characteristics of sustainable development of the agricultural sector in Ukraine based on its history of development since independence. Characterized Laws of Ukraine and resolutions regulating agricultural activities in Ukraine. The analysis carried out in Ukraine agrarian reform and transformation. The attention that after Ukraine joins the WTO share of agricultural products in total exports of goods increased. Reveals the strategic goals of ecologically-oriented management system and principles of ecologically sustainable management. The necessity of scientifically accurate market forecasting in agriculture.

Ключові слова: сталий розвиток, агропромисловий комплекс, економічне зростання, аграрний сектор, аграрна політика.

Key words: sustainable development, agriculture, economic growth, agriculture, agrarian policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розбалансованість сучасного світу, яка пов'язана з великим загостренням проблем довкілля, викликала необхідність створити якісно нову концепцію подальшого розвитку. Такою стала концепція сталого розвитку, в якій вперше принципово поставлено питання організації економіки, яка б не руйнувала довкілля та не виснажувала природний капітал. При вивченні, плануванні й керуванні, використанні ресурсів вимагає урахування дії і соціально-економічних законів природи і всієї сукупності природних явищ у поєднанні з аналізом особливостей сучасного етапу розвитку виробництва і науково-технічного прогресу. Такий підхід, особливо у аграрній сфері, яка більше будь — якої сфери економіки пов'язана з природними чинниками виробництва, є невідмінною умовою забезпечення зрівноваженості еколого-економічної системи.

Природне середовище здійснює значний вплив на розвиток агропромислового комплексу. Людина, залучаючи ресурси в процес сільськогосподарського виробництва, змінює їх, що, в свою чергу, впливає на ефективність функціонування аграрного сектору, якість продукції та здоров'я населення. Звісно, що агропромисловий комплекс це одна з найважливіших складових загальноекономічної системи, тому сталість його розвитку, багато в чому, визначає характер функціонування соціально-економічної системи в цілому. Таким чином, актуальність проблем сталого розвитку аграрного сектору обумовлюються особливостями, які визначаються його значимістю у забезпеченні збалансованого функціонування соціально-економічних систем та особливим статусом агропродовольчої сфери у вітчизняному господарському комплексі.

Проблема сталого розвитку включає два основних поняття: — потреби суспільства є необмеженими, оскільки кожна людина прагне до кількісного та якісного підвищення рівня добробуту;

— обмеженою є здатність оточуючого середовища задовольняти наявні і майбутні потреби суспільства.

З цього випливає, що головним стратегічним завданням сталого розвитку в аграрному секторі є забезпечення продуктової безпеки та екологізація виробництва сільськогосподарської продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості сталого розвитку аграрного сектору відображаються у трактуванні самого терміну "сталий розвиток". Сьогодні у дослідженнях вчених термін "сталий розвиток" аграрного сектору трактується неоднозначно. Найчастіше в економічній літературі зустрічається трактування сталого розвитку агропромислового комплексу як сукупність продуктивних сил аграрної сфери, виробничих відносин та відповідних організаційно-економічних форм і установ, що пов'язані з первинним присвоєнням людиною об'єктів природного середовища та спрямовані на забезпечення потреб людини.

М. Лемешев та ін. під сталим розвитком розуміють раціональне, засноване на комплексному підході використання природних ресурсів, відновлення і множення поновлюваних природних об'єктів, а також вилучення окремих ділянок території зі сфери використання і планомірне, цілеспрямоване, науково-обґрунтоване перетворення природи для підвищення її ефективності [8]. В. Мінеєв розглядає процес сталого розвитку як вид діяльності, що охоплює надзвичайно широку систему господарських ланок, які безпосередньо впливають на навколишнє природне середовище і залежать від розвитку сільського господарства і інших галузей [9].

Одним з недоліків багатьох досліджень з цієї проблеми Б. Данилишин вважає ототожнення в ряді робіт поняття сталого розвитку, як такого і сталого функціонування, як частини визначення [3]. На нашу думку, найбільш чітко ці поняття трактує С. Сухорукова. Вона розглядає процес сталого функціонування як комплекс відносин, що виникають в процесі господарського освоєння і відтворення природних ресурсів та запобігання негативним впливам господарської діяльності людини на навколишнє природне середовище [13]. Дослідники Ради по вивченню продуктивних сил України визначали систему сталого функціонування агропромислового комплексу як сформований за конкретний історичний період спосіб взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища, що представляє рівень

розвитку і мету суспільства, специфіку потреб і структуру навантаження на природне середовище [4]. Виходячи з такого трактування визначення, можна зробити висновок, що стає функціонування показує специфіку задоволення суспільством своїх потреб, включаючи можливості в майбутньому біологічного розширеного відтворення природного потенціалу природного середовища.

Вітчизняні дослідники вважають, що питання сталого розвитку, сталість потрібно відрізнити від стабільності результатів виробництва [2].

На їх думку, сталим може виявитися навіть такий варіант розвитку агропромислового комплексу, коли при коливанні обсягів виробництва в окремі роки, повна компенсація періодично виникаючих дефіцитів забезпечується за рахунок раніше створених резервів і запасів. Таким чином, сталість виробництва агропромислового комплексу можна визначити як здатність безупинно підтримувати оптимальну пропорційність у розвитку відтворення в масштабах певної території з урахуванням місця сільського господарства в народногосподарському комплексі та його ролі в забезпеченні повного добробуту і всебічного розвитку всіх суб'єктів господарювання і громадян.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити особливості сталого розвитку аграрного сектору і довести необхідність їх врахування у державній політиці і органах місцевого самоврядування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливості сталого розвитку аграрного сектору України базуються на його історії розвитку за часів незалежності. Після розпаду СРСР Україна отримала значний потенціал для подальшого розвитку й ефективного функціонування аграрного сектору (друге місце серед країн СРСР). Але досить сильно на сільськогосподарстві позначилася загальноекономічна криза 90-х років, зокрема розбалансування міжгосподарських зв'язків, інфляція, розлад фінансово-кредитної системи, зростання диспаритету цін на промислово та сільськогосподарську продукцію тощо. У цей час відбулася зміна структури сільськогосподарського виробництва за категоріями господарств на користь господарств населення, яке виявилось стійкішим до негативних наслідків економічної кризи. У цей період також почався процес ринкової трансформації. У першу чергу відбувалося реформування земельних відносин на селі. Основою цього реформування була Постанова Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ "Про земельну реформу" [11]. З 1996 р. в Україні почалося паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам, що, зокрема, здійснювалося відповідно до Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям". Поступова реорганізація колгоспів і державних підприємств здійснювалася до грудня 1999 року, але реформування відбувалося досить повільно, непослідовно, тому що була відсутня чітка програма реформ на державному рівні. [10].

Вихід Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" [14] став переломним етапом. Після цього почалась масштабна структурна реформа.

Указ Президента України від 6 липня 2000 р. № 267/2000 "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" відіграв вагомий роль у розвитку аграрного сектору.

З виходом даного Указу почалися поступові спроби зміни напрямів внутрішньої аграрної політики від лібералізації торгівлі, цін та обмеженого втручання у функціонування ринків до політики підтримки цін та ринків, експортних та імпорتنних обмежень. У той же час в Європейському Союзі вже почалася адаптація сільського господарства до вимог Спільної аграрної політики, а Україна продовжувала відставати у сфері інституційних реформ і формуванні ринкової інфраструктури [10].

У процесі здійснення аграрних реформ розпочався захист майнових прав селян і створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та орендних відносин на селі, що було позитивним явищем. Також реалізувався комплекс організаційних заходів для уточнення складу та вартості

пайового капіталу, майна членів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, почалося визначення розмірів паїв колишніх учасників цих підприємств, які не були одержані, а також запроваджувався документ, що посвідчував право власності на паї, на основі якого відбувалося вільне розпорядження цим капіталом.

У цей період в аграрному секторі розвивався лізинг. Була створена національна акціонерна компанія "Укראгролізинг", що з'явилося важливою підтримкою у структурній перебудові аграрного сектору та забезпеченні можливості використання новітніх технологій

Здійснювалися заходи для розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів; розвивалася інфраструктура аграрного ринку та реалізація сільськогосподарської продукції на засадах біржової торгівлі; впроваджувалися екологічно чисті та ресурсозберігаючі технології вирощування і переробки сільськогосподарської сировини. Це свідчить про те, що аграрний сектор інтуїтивно почав реалізовувати основні принципи сталого розвитку.

На даному етапі розвитку створювалися нові моделі та впроваджувалися сучасні технології виробництва і техніки; стимулювалося раціональне використання матеріальних ресурсів та енергоносіїв; створювалися умови для розширення мережі підприємств, які займаються реалізацією техніки для аграрного сектору, її фірмовим обслуговуванням, ремонтом та наданням у користування. Планувалося й стимулювання інвестиційної діяльності банків та інших фінансових установ, що спрямовувалися на технічне переоснащення аграрного сектору, запроваджувався механізм державної підтримки та фінансового оздоровлення підприємств, що займалися виготовленням сільськогосподарської техніки. Була розроблена програма розвитку аграрного ринку на 2003—2004 рр., яка передбачала досягнення більшого товарного наповнення ринку, стимулювання виробників до участі у біржових торгах та сприяння розвитку особистих селянських господарств. На цьому етапі почали визначатися правові, економічні та соціальні основи формування та функціонування фермерських господарств з метою створення сприятливих умов реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання й охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів.

Був прийнятий ряд заходів для забезпечення раціонального використання земель, збереження якості та сприяння відтворенню і підвищенню родючості ґрунтів, а також збереження екологічних функцій ґрунтового покриву й охорони довкілля в цілому; підвищилася увага до якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини, зокрема, посилювався контроль та почала здійснюватися сертифікація сільськогосподарської сировини й продукції, яка ввозиться на територію України, відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO та вимог міжнародної системи забезпечення безпеки харчових продуктів НАССР.

У контексті стратегічного розвитку визначалася державна аграрна політика до 2015 року і було проголошено, що вона повинна спрямовуватися на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору [6].

Особливістю пореформеного періоду (2006—2009 роки) є те, що він характеризується формальним завершенням реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств та виходом на завершальний етап приватизації земель сільськогосподарського призначення, а також те, що ініціатива в розвитку реформ перейшла від держави до агробізнесу [6]. У зв'язку з тим, що інституційні трансформації так і не були завершені, виник тінтовий ринок землі.

У цей період були встановлені правові, економічні й організаційні засади формування та функціонування інженерно-технічного забезпечення аграрного сектору України (Закон України "Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України").

З 2005 р. почав зростати рівень доходів сільгосптоваровиробників, що сприяло детермінантам сталості аграрного розвитку.

Після вступу України до СОТ суттєво збільшився експорт сільськогосподарської продукції — до 12 млрд дол. США в рік. Це пояснюється тим, що підвищилися конкурентоспроможність українських товарів на світовому ринку через світову продовольчу кризу, зростання світових цін та девальвацію гривні. Імпорт став вдвічі менше експорту. Виз-

начальним було позитивне сальдо експорту-імпорту сільськогосподарської продукції. Після вступу України в СОТ частка сільськогосподарських товарів у загальному експорті товарів збільшилась до 20%, при цьому до вступу вона становила 12% [7].

Надалі продовжує зростати кількість масштабних корпоративних структур. У зв'язку з фінансовою кризою деякі корпорації зменшили кількість своїх земель, що призвело до появи нових структур, які скуповували землі у банкрутуючих корпорацій. Так з'явилися аграрні компанії, земельний фонд яких подекуди перевищував 500 тисяч гектарів, що становить певну проблему для розвитку аграрного сектора України. Вони отримують надприбутки, використовуючи обмежені ресурси, і не піклуючись про екологію [1; 2].

Таким чином, історія розвитку аграрного комплексу свідчить про те, що у цій сфері у напрямі сталого розвитку зроблено не мало, але результативність дій з цього напрямку поки що не відповідає усім принципам сталого розвитку. В першу чергу, це стосується принципів управління у напрямку екологічного самоврядування, що набуває особливого значення в умовах децентралізації.

Екологічна орієнтованість управління аграрним сектором регіону створює умови і підтримку екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку всіх територій країни відповідно до принципів сталого розвитку. Звідси до стратегічних цілей еколого-орієнтованої системи управління відносяться:

- створення умов для екологічного самоврядування на окремій території;
- гармонізацію економічних інтересів природокористувачів і екологічних інтересів населення країни;
- створення екологоорієнтованого господарського механізму;
- формування екологічної мотивації в сфері економіки;

- формування екологічної свідомості населення території шляхом екологічного виховання, утворення, розвитку екологічної культури, переорієнтації життєвих цінностей;
- забезпечення збереженості природних систем у процесі їх господарського використання;
- забезпечення відповідності суспільного виробництва природним процесам.

Досягнення поставлених цілей потребує в існуючій системі структурно-функціонального перетворення в управлінні у напрямку екологічного самоврядування, яке має будуватись у відповідності до принципів екологічно збалансованого управління:

- принцип повної відповідальності адміністрації території за забезпечення екологічної безпеки в регіоні, збалансованості між соціально-економічним розвитком і збереженням просторової цілісності природних систем, природо-ресурсного й екологічного потенціалів території й екологічної рівноваги;

- принцип пріоритетності екологічних вимог стосовно інтересів суб'єктів економіки і населення. Згідно цього принципу вирішення соціальних і економічних проблем у регіонах повинно здійснюватися не за рахунок й не на шкоду природній системі регіону;

- принцип екологічного регіоналізму, що передбачає пріоритетність регіональних інтересів в екологічно збалансованому розвитку аграрного сектора регіону стосовно державних інтересів у використанні її природно-ресурсного потенціалу. Цей принцип спрямований на дозвіл протиріч між державною власністю на природні ресурси і забезпеченням якості природного середовища в регіоні;

- принцип пріоритетності майбутніх інтересів стосовно поточних інтересів у природокористуванні, відповідно до якого, прийняті поточні рішення у відношенні використання природного потенціалу території повинні бути орієнтовані на критерії екологічної безпеки на перспективу;

- принцип самофінансування природоохоронної і ресурсозберігаючої діяльності в регіонах, відповідно до якого, підтримка балансу між економічним розвитком і збереженням екологічної рівноваги на кожній території повинна здійснюватися переважно за рахунок фінансової системи регіону: бюджету території, засобів підприємств і населення.

Для реалізації зазначених принципів екологічного самоврядування необхідна інтеграція всіх територіальних підсистем, від яких залежить підтримка рівноваги між економічною й екологічною підсистемами.

Важливою особливістю сталого розвитку агропромислового сектору, як вже було вказано вище, є те, що його виробнича діяльність тісно пов'язана, як правило, з безпосереднім використанням природних ресурсів. Деякі види агропромислового виробництва мають на меті покращання природного середовища для того, щоб більш ефективно його використовувати. В цьому секторі економічні ресурсовикористання здійснюються в різних напрямках виробничої діяльності:

- використання земельних ресурсів, як сільськогосподарських угідь, а також для розміщення сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, шляхів сполучення та інших об'єктів інженерної, ринкової та соціальної інфраструктури;

- використання водних ресурсів для потреб сільського господарства (зрошення, функціонування тваринництва), переробних і обслуговуючих галузей; використання мінеральних ресурсів (гіпсування, вапнування, торфу для підстилки тощо).

Особливістю сталого розвитку агропромислового сектору є і те, що він займає значне місце в структурі природокористування країни, яке характеризується наступним:

- ресурси частково змінюють свій стан в процесі виробництва, а не вилучаються з природи;
- можливістю не тільки відновлення первинних властивостей ресурсів, але й значного покращання їх якостей;
- відсутністю виробничих відходів в сільськогосподарській частині;
- результатом цього виду природокористування є забезпечення населення продуктами харчування.

Специфічною особливістю процесу сталого розвитку в агропромислового комплексу є й те, що аграрний сектор, і в першу чергу, сільське господарство, це складне утворення, яке безпосередньо, за допомогою "вторгнення" у природне середовище бере участь у технологічних і біохімічних циклах біологічного відтворення і пов'язане з використанням природного потенціалу та його природним перетворенням з метою задоволення першочергових потреб людини — потреб у їжі, житлі, середовищі існування. Виходячи з цього, процес сталого розвитку аграрного сектора можна охарактеризувати як біосоціальне явище, що задовольняє біологічні і соціальні потреби людини [1].

Ще однією особливістю аграрного сектора у контексті сталого розвитку — є специфіка ринку праці, що пов'язано з особливостями трудових ресурсів, тобто людей. За прогнозними даними на селі очікується поступове зменшення чисельності сільського населення та трудових ресурсів. Паралельно з цими змінами відбувається скорочення в складі трудових ресурсів села осіб працездатного віку і осіб старше працездатного віку та підлітків, зайнятих в галузях економіки. Разом з тим, питома вага осіб працездатного віку, хоча і незначно, скорочується. Щодо зайнятості сільського населення в суспільному виробництві за всіма видами прикладання праці, то кількість зайнятих зменшується, росте чисельність зареєстрованих безробітних. Такі тенденції у складі і стані трудових ресурсів носять негативний характер, який необхідно враховувати в управлінні трудовими ресурсами та їх використанні. В зв'язку з цим росте значення розробки державних і регіональних програм по формуванню, розподілу і використанню трудових ресурсів. Ці програми повинні передбачати програми соціального розвитку села і програми економічної підтримки сільськогосподарського товаровиробника. Соціально-орієнтована економіка вимагає як можна меншої наявності та проблем, що пов'язані зі станом ринку праці, для чого слід передбачати негативи і створювати умови з метою їх запобігання або ліквідації. В умовах ринкової економіки особливої актуальності набуває здійснення науково-обґрунтованого прогнозування ринку праці в сільському господарстві, що є інформаційною основою для його регулювання. Прогнозування і на його основі професійне регулювання ринку праці є необхідною складовою механізмом управління трудовими ресурсами в агропромислового комплексу. Для успішного управління агропромислового комплексу необхідно враховувати показники попиту, пропозиції і потреби в трудових ресурсах, щоб шляхом регулювання ринку праці через адміністративні важелі намагатися досягти максимальної рівності цих показників. Важливу роль у функціонуванні ринку робочої сили повинна відігравати відповідна стимуляційна державна політика, спрямована на скорочення безробіття. Широкі можливості для працевлаштування вільної робочої сили на селі створює розвиток кооперації на основі формування сільськогосподарськими

підприємствами, фермерськими господарствами та особистими підсобними господарствами кооперативів (досвід роботи яких довів свою ефективність) з переробки, зберігання, збуту продукції, матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного і технологічного обслуговування виробництва та розвиток підсобних виробництв і народних промислів. Кооперативи слід створювати як нові, так і шляхом реформування існуючих переробних та агросервісних підприємств. Така система інтегрованого агропромислового виробництва продовольчих товарів буде сприятиме комплексному, багатопрофільному розвитку села, дозволить відкрити нові робочі місця, підвищити життєвий рівень сільського населення, активніше вирішувати соціальні проблеми.

Серед багатьох проблем ринку робочої сили на селі є еміграція населення. Значна частина сільського населення працює в зарубіжних країнах сезонно. Однією з основних причин еміграції є низький рівень заробітної плати (за даними Держкомстату України у 2014 р. її рівень в цілому в економіці складав 3480 грн., у промисловості 3988 грн., а у сільському господарстві — 2556 грн. [15].) та низьким життєвим рівнем населення. Серед виїжджаючих висока питома вага людей розумової праці і молоді, яка хоче працювати, використовуючи сучасні техніку і технологію. Масовий відтік висококваліфікованих спеціалістів веде до економічних, інтелектуальних та моральних втрат не тільки для села, а й для країни в цілому. Зупинити повністю цей процес неможливо, але держава повинна вжити заходів до його скорочення та збереження еліти суспільства. Крім того, потрібне урізноманітнення видів сільськогосподарської діяльності, а саме: торгової мережі, медицини, освіти. Ключовою проблемою формування трудового потенціалу села сьогодні є підвищення ділової кваліфікації працівників, тому що сьогодні для роботи в сільському господарстві залишаються далеко не найкращі випускники місцевих шкіл. У ринкових умовах господарювання кваліфікаційні вимоги до сільськогосподарських працівників зростають і будуть зростати надалі, а система їх підготовки потребує значного покращення. Різке скорочення фінансування з державного бюджету на потреби освіти призвело до скорочення чисельності осіб, які навчаються в професійно-технічних училищах, навчальних комбінатах та безпосередньо в господарствах.

Серед соціальних чинників формування трудового потенціалу села істотне місце займає рівень розвитку соціальної інфраструктури. З ліквідацією колгоспно-радгоспної системи перестав існувати основний замовник і виконавець соціальних інвестицій. А органи місцевого самоврядування на сьогодні для розвитку соціальної інфраструктури не мають ні коштів, ні досвіду. Можна тільки сподіватися, що децентралізація, яка відбувається в Україні, цю ситуацію покращить.

ВИСНОВОК

У напрямку сталого розвитку аграрного сектору економіки зроблено чимало, але результативність дій з цього напрямку поки що не відповідає усім принципам сталого розвитку; сталий розвиток аграрного комплексу має багато особливостей, які необхідно враховувати при проведенні державної політики на підтримку агропромислових і проведення політики органами самоврядування.

Література:

1. Время гигантов. Инвестгазета назвала ТОП-100 крупнейших агрокомпаний // Инвестгазета. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.investgazeta.net/kompanii-i-rynki/vremja-gigantov.-investgazeta-nazvala-top-100-krupnejshih-agrokompanij-164239/>
2. Гиганты агробизнеса. ТОП-100 крупнейших агрокомпаний Украины // ИнвестГазета [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.investgazeta.net/kompanii-i-rynki/giganty-agrobiznesa-164680/>
3. Данилишин Б.М. Еколого-економічні проблеми забезпечення сталого розвитку продуктивних сил України (на прикладі АПК України). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. — К., 1997.
4. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. — К.: РВПСУ НАН України, 1999. — 708 с.
5. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf

6. Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2015 р. [Електронний ресурс]: програма розвитку АПК / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?id=2976>
7. Кобута І.В. Оцінка впливу членства у СОТ на аграрний сектор України / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28.11.2012_presentations/Kyiv_WTO_26_November_Kobuta.pdf
8. Лемешев М.Я. Эколого-экономическая модель природопользования // Всесторонний анализ окружающей природной среды. — Л.: Гидрометеиздат, 1976. — с. 266-276.
9. Минеев В. Экологические проблемы агрохимии. — М.: Изд-во МГУ, 1987. — 286 с.
10. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектору / Т.О. Осташко. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
11. Постанова Верховної Ради УРСР "Про земельну реформу" від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ.
12. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції сталого розвитку сільських територій" від 2014 р. № 12155.
13. Сухорукова С.М. Экономика и экология (политэкономический аспект): Учебн.-метод. пособие для вузов. — М.: Высшая школа, 1988. — 111 с.
14. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки" від 03.12.1999 р. № 1529/99.
15. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Ynvesthazeta (2014), "Time giants. Investgazeta named the top 100 of the largest agricultural companies", available at: <http://www.investgazeta.net/kompanii-i-rynki/vremja-gigantov.-investgazeta-nazvala-top-100-krupnejshih-agrokompanij-164239/> (Accessed 29 Oct 2015).
2. Ynvesthazeta (2014), "Agribusiness giants. Top-100 largest agricultural companies in Ukraine", available at: <http://www.investgazeta.net/kompanii-i-rynki/giganty-agrobiznesa-164680/> (Accessed 29 Oct 2015).
3. Danylyshyn, B.M. (1997), "Ecological and economic problems of sustainable development of the productive forces of Ukraine (for example, AIC Ukraine)", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.
4. Danylyshyn, B.M., Dorohuntsov S.I. (1999) Pryrodno-resursnyj potentsial staloho rozvytku Ukrainy [Natural resource potential sustainability Ukraine], RVPSU NAN, Kyiv, Ukraine.
5. Dem'ianenko, S.I. (2008), "Agroholdings in Ukraine: good or bad?", available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf (Accessed 29 Oct 2015).
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2007), "State Program of Ukrainian village for the period until 2015", available at: <http://minagro.gov.ua/apk?id=2976> (Accessed 29 Oct 2015).
7. Kobuta, I.V. (2012), "Assessing the impact of WTO membership on the agricultural sector of Ukraine", available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28.11.2012_presentations/Kyiv_WTO_26_November_Kobuta.pdf (Accessed 29 Oct 2015).
8. Lemeshev, M.Ya. (1976), "Ecological and economic model of nature", Vsestonnyj analiz okruzhaiuschej pryrodnoj sredy, pp. 266—276.
9. Myneev, V. (1987), Ekolohycheskye problemy ahrokhymyy [The environmental problems of agricultural chemistry], Yzd-vo MNU, Moscow, Russia.
10. Ostashko, T.O. (2004), Rynkova transformatsiia ahrarnoho sektora [Market transformation of the agricultural sector], Feniks, Kyiv, Ukraine.
11. Verkhovna Rada URSR (1990), Resolution "On Land Reform", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/563-12> (Accessed 29 Oct 2015).
12. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2014), "The draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of sustainable rural development", available at: <http://minagro.gov.ua/node/12155> (Accessed 29 Oct 2015).
13. Sukhorukova, S.M. (1988), Ekonomyka y ekolohiya (polytekonomycheskyj aspekt) [Economy and Environment (political economy aspect)], Vysshiaia shkola, Moscow, Russia.
14. President of Ukraine (1999), Decree "On Urgent Measures to Accelerate reform of the agricultural sector", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> (Accessed 29 Oct 2015).
15. State Statistics Committee of Ukraine (2015), Statistical information, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 29 Oct 2015).

Стаття надійшла до редакції 29.10.2015 р.